

کاربرد تکنیک‌های ارزیابی مشارکتی در شناسایی و حل مسائل روستاییان (مطالعه موردی: روستای زیارت تمرخان شهرستان ثلاث باباجانی، استان کرمانشاه)

1. علی حسن‌زاده، 2. محمد حسین بابایی، 3. فرشته مرادی* و 4. امید رضایی

1. دکتری اقلیم‌شناسی، اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان کرمانشاه

2. دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه رازی، کرمانشاه

3. دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه رازی، کرمانشاه

Morady13751996@gmail.com

4. دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج

چکیده

این مطالعه با هدف بررسی کاربرد تکنیک‌های ارزیابی مشارکتی روستایی در توانمندسازی مردم محلی از طریق مشارکت‌ها و اقدامات گروهی، در روستای زیارت تمرخان طراحی و اجرا شده است. پژوهش حاضر از نوع تحقیقات کیفی است و از اصول روش‌های کیفی به‌عنوان راهنمای جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها استفاده شده است. نمونه مورد مطالعه شامل اهالی روستای زیارت تمرخان بود که به‌صورت هدفمند انتخاب شدند و برای جمع‌آوری داده‌ها از مشاهدات میدانی و مصاحبه‌های عمیق بهره‌گرفته شد. نتایج به‌دست آمده نشان داد که اهالی روستا از وضعیت مالی و اقتصادی خوبی برخوردار نیستند و با مشکلات متعددی روبه‌رو می‌باشند. ضعیف بودن منابع فیزیکی و نیز مرزی بودن این منطقه باعث شده که این روستا کمتر مورد توجه قرار گیرد؛ حال آن‌که از این ویژگی می‌توان در جهت واردات و صادرات در جهت رشد منطقه گام برداشت.

واژگان کلیدی: ارزیابی مشارکتی روستایی، مشارکت، کیفی، ماتریس زوجی مشکلات.

مقدمه

روستانشینی، از قدیمی‌ترین شیوه‌های زندگی اجتماع‌گراست که تاکنون ادامه داشته و باید آن‌را به‌عنوان رکن اصلی ثبات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی یک جامعه در نظر گرفته شود. بنابراین می‌توان گفت، روستاها از اهمیت فوق‌العاده زیادی برخوردار بوده و رسیدگی به معضلات و مشکلات بخش روستایی اهمیت خاصی دارد. چراکه برای رسیدن به توسعه پایدار، باید میان جامعه شهری و روستایی تعادل برقرار گردد (سعیدی، 1387). از این‌روست که در سال‌های اخیر، توسعه روستایی بیشتر مورد توجه نظریه‌پردازان، برنامه‌ریزان و مجریان دولتی قرار گرفته است (فعلی و همکاران، 1389).

توسعه روستایی، مفهومی است که به عمران کلی مناطق روستایی با تمرکز بر اصلاح کیفیت زندگی روستاییان اشاره دارد (فعلی و همکاران، 1389)؛ ولی در ایران در چند دهه اخیر، توسعه روستایی به‌طور اعم و مدیریت روستایی به‌طور خاص، از روند منسجم و طراحی شده‌ای برخوردار نبوده. البته؛ این به این معنا نیست که برخی از اقدامات سازنده‌ای که در محیط روستاها صورت گرفته، نادیده گرفته شود. بلکه اشاره به، بیشتر متمرکز شدن اهداف و برنامه‌های راهبردی مشخص برای توسعه روستایی دارد (میرلطیفی و محبی خیرآبادی، 1391). با توجه به، محدودیت‌ها و محرومیت‌هایی که در روستاها وجود دارد، گاهی مسائل و مشکلات روستاییان در برنامه‌ریزی‌ها در سطح کلان دخالت داده نمی‌شوند و یا به این مشکلات توجهی نمی‌شود. این عدم توجه به روستاییان و مشکلات آن‌ها، باعث ایجاد معضلاتی از قبیل: فقر به‌خصوص فقر فرهنگی، مهاجرت و هجوم روستاییان به شهرها شود. این مشکلات، خود می‌توانند زمینه‌ساز ایجاد مشکلات جدی‌تری در سطح کلان جامعه، باشند (نسیمی، 1392). حال این سوال مطرح می‌شود که «با توجه به شرایط جوامع روستایی ایران، چه چالش‌ها و مشکلاتی پیرامون توسعه پایدار وجود دارد؟». از سر راه برداشتن مسائل و مشکلات روستایی برابر با از بین بردن محرومیت‌ها و بالا رفتن کیفیت زندگی در جوامع روستایی می‌باشد (میرلطیفی و محبی خیرآبادی، 1391). از این‌رو، در دهه 1970 میلادی شکل غالب توسعه با رویکرد نیازهای اساسی مردم‌محور در برنامه‌ریزی توسعه روستایی مد نظر قرار گرفت که یکی از استراتژی‌های مهم آن مشارکت روستاییان

می‌باشد (علی‌بیگی و خانی، 1394 و گلیفاس، 1392). متفکران و نظریه‌پردازان توسعه در خصوص توسعه یافتگی جهان سوم بیشترین تمرکز را بر روی مناطق روستایی، جلب و سازماندهی نیروهای محلی در مدیریت روستا، تاسیس نهادهای مشارکتی و تشکل کشاورزان، استفاده از راهبردهای محلی و وجود نظام برنامه‌ریزی مشارکتی داشته‌اند (گلیفاس، 1392). بدین ترتیب، برای رسیدن به اهداف توسعه بدون مشارکت، به‌خصوص مشارکت روستاییان امری غیرممکن خواهد بود. پس برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در مورد جامعه روستایی نیاز به شناخت کافی از آن است. به‌طور کلی می‌توان گفت که بدون شناخت دقیق از وضعیت موجود، نیازها و خواسته‌های یک جامعه نمی‌توان برای تغییراتی که در آن جامعه اتفاق می‌افتد تصمیم گرفت و راه‌حل ارائه داد. با توجه به این‌که هدف تعالی انسان‌ها و کاهش نابرابری‌های میان شهر و روستا است، تمرکز بر روی این موضوع که روستاییان تنها گیرندگان منفعل خدمات نبوده بلکه شرکت‌کننده و تصمیم‌گیرنده نیز می‌باشند تا بتوانند علاوه بر رفع مسائل و مشکلات خود، فعالیت‌های سازنده‌ای در برنامه‌های آتی توسعه روستایی داشته باشند (پیرو و همکاران، 1386). بدین ترتیب، دستیابی به این هدف، در حقیقت رسیدن به برنامه‌ریزی از پایین به بالا یعنی دخالت دادن مردم روستا در برنامه‌های روستا و دادن حس اعتماد و خودتکایی به آنان است (تاج و نقی زاده، 1389). بنابراین می‌توان اظهار کرد که رشد و توسعه روستایی ارتباط تنگاتنگی با مشارکت روستاییان دارد. چراکه افراد محلی نسبت به وضعیت موجود، مسائل و مشکلات خود آگاه‌تر و بهتر می‌توانند راه‌حلی را برای حل مسائل به‌وجود آمده، ارائه دهند. در نتیجه در این مقاله نویسنده و همکارانش با استفاده از تکنیک‌های ارزیابی مشارکتی (PRA)^۱ و مشارکت جوامع روستایی به‌خصوص زنان و اقشار منزوی روستای زیارت تمرخان (از توابع بخش مرکزی شهرستان ثلاث باباجانی استان کرمانشاه) به شناسایی مسائل، مشکلات و راه‌حل‌های حل مشکلات با همکاری و مشارکت اهالی روستا که نسبت به مشکلات و راه‌حل‌های حل مشکلات آگاهی و دانش بیشتری دارند، پرداخته‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

در این مطالعه به‌منظور دوری از اشکالات موجود در ارزیابی‌های غیر مشارکتی، از روش ارزیابی مشارکتی روستایی به‌عنوان روش تحقیق استفاده شده است. روش ارزیابی مشارکتی روستایی در دسته تحقیقات کیفی قرار دارد و مجموعه‌ای از رهیافت‌ها، روش‌ها و رفتارهای گوناگون و متنوع را در بر می‌گیرد؛ به‌طوری‌که مردم محلی از طریق این روش‌ها، توان خود را در بازگو کردن واقعیت‌های زندگی و شرایط خود بهبود بخشیده تا حدی که بتوانند بر اساس تحلیل‌های خود، شخصا برنامه‌ریزی نموده، عملیات مربوطه را به اجرا در آورند و نتایج آن را ارزیابی کنند. در این مطالعه و بر اساس نوع و هدف تحقیق که روش ارزیابی مشارکتی روستایی می‌باشد؛ برای گردآوری داده‌ها از تکنیک‌های مشاهده مستقیم، قدم زدن عرضی، گفتگوهای نیمه ساختارمند، ماتریس شناسایی مشکلات، ماتریس اولویت‌بندی مشکلات و درخت مشکلات استفاده گردید. در جدول (1) هدف از کاربرد تکنیک‌های ارزیابی مشارکتی روستایی، که در این مطالعه استفاده شده‌اند، نشان داده شده است.

جدول (1): هدف از کاربرد تکنیک‌های ارزیابی مشارکتی روستایی

تکنیک‌های (PRA)	هدف از کاربرد تکنیک‌های (PRA)
گفتگوهای نیمه ساختارمند	جمع‌آوری اطلاعات عمومی یا اختصاصی از افراد سرشناس یا گروه‌های خاص، دهیار و شورای روستا
قدم زدن عرضی، مشاهده	شناسایی منطقه مورد مطالعه
ماتریس شناسایی مشکلات	شناسایی همه مشکلات موجود (کلی، کشاورزی و دامی) در جامعه
ماتریس اولویت‌بندی مشکلات	نشان دادن مهم‌ترین مسائل و مشکلاتی که جامعه با آن روبه‌روست
درخت مشکلات	برای تجزیه و تحلیل دقیق‌تر مسائل و مشکلات و پیدا کردن علت اصلی هر مشکل و رفع آن

مطالعه موردی حاضر محدود به روستای زیارت تمرخان واقع در بخش مرکزی دشت حر، شهرستان ثلاث باباجانی در استان کرمانشاه می‌باشد. در مطالعات کیفی نمونه‌ها به‌صورت هدفمند و از بین افرادی که دانش و آگاهی بیشتری نسبت به موضوع دارند، انتخاب می‌شوند. بر این اساس نمونه مورد مطالعه شامل؛ افراد مطلع و آگاه روستا (افراد کلیدی)، اعضای شورای اسلامی، دهیار، ماموستای روستا و برخی از کارکنان اداره منابع طبیعی شهرستان ثلاث باباجانی بودند. بدیهی است محققین در تمامی

1. Participatory Rural Appraisal (PRA)

مراحل تحقیق به عنوان تسهیل گر ایفای نقش نموده اند و روستاییان به عنوان مشارکت جو در بحثها شرکت کرده اند. در طی فرآیند پژوهش، کلیه مباحث و مکالمه ها در این زمینه از طریق ضبط صدا و دوربین فیلمبرداری ثبت و ضبط گردیده است. برای تجزیه و تحلیل داده ها (مباحث و مکالمه ها)، اساس ترین شکل ارائه یافته های مطالعه، نقل قول توصیفی است. در این مطالعه داده های کیفی شامل جملاتی است که مستقیم از مردم محلی دریافت شده و شامل تجربیات، دانش، دیدگاه ها و نگرش های آنان می باشد. این اطلاعات از طریق مصاحبه ها، تست های متعدد با جوامع محلی، یادداشت ها، مطالعه سندها، مشاهده رفتارها و جزئیات زندگی اهالی روستا گردآوری شده است و برای تحلی داده ها، از تحلیل محتوا استفاده شد.

یافته ها

مشکلات روستا

به منظور بررسی مشکلات اهالی روستا از تکنیک های مشاهده مستقیم، قدم زدن عرضی، گفتگوهای نیمه ساختارمند، ماتریس شناسایی مشکلات، ماتریس اولویت بندی مشکلات و درخت مشکلات استفاده شد. جمع بندی مشکلات روستای زیارت تمرخان نشان داد که مهم ترین مشکلات کلی روستا عبارتند از:

- 1) مشکل فاضلاب داخل روستا، 2) نبود آب آشامیدنی کافی، 3) عدم آسفالت کوچه و راه های دسترسی، 4) فشار وام های خانه سازی، 5) تخریب طرح هادی ایجاد شده، 6) مشکل منابع طبیعی و آتش سوزی، 7) مشکل برق برای نصفی از اهالی روستا، 8) نبود جایگاه برای فضولات حیوانی، 9) نبود فضای بازی برای کودکان و 10) نبود زمین ورزشی (جداول 2 و 4 و شکل 1).

مهم ترین مشکلات کشاورزی روستا عبارتند از:

- فعالیت عمده روستاییان، روستای زیارت تمرخان کشاورزی و دامداری بوده است. که در این زمینه با مشکلات زیادی مواجه می باشند؛ این مشکلات عبارتند از: 1) پایین بوده قیمت فروش محصولات کشاورزی، 2) بالا بودن هزینه های تولید، 3) جاده بین مزارع، 4) دستمزد بالای ادوات، 5) نبود بذر مقاوم، 6) نبود کارشناس خبره، 7) عدم کود و سم با کیفیت و 8) عدم کانال کشی جوی آب (جداول 3 و 4 و شکل 1).

بر اساس نتایج درخت مشکل، مشخص شد که ریشه بسیاری از مشکلات روستای زیارت تمرخان، ناشی از بی مسولیتی، مسولین و نادیده انگاشتن این روستا می باشد (شکل 1). وجود فاضلاب در روستا علاوه بر ایجاد مشکلات زیست محیطی، باعث به هدر رفتن آب به میزان قابل توجهی می شود. با وجود این که اهالی روستا تا حدی توانسته اند که مقداری از فاضلاب را مهار کنند ولی از مسولین تقاضای لوله های خروج فاضلاب از محیط روستا را داشتند. از طرفی دیگر، به دلیل زلزله سال 1396 آن بخش از روستا که در حال بازسازی و نوسازی می باشد با کمبود شدید آب مواجه شده اند و بقیه اهالی روستا نیز در ساعاتی از شبانه روز آب در اختیار ندارند؛ لازم به ذکر است که گفته شود این روستا در نزدیک ترین فاصله با شهر ثلاث باباجانی قرار دارد و منبع تامین آب شهری و آب روستا از یک چشمه تامین می گردد؛ این استفاده مشترک باعث ایجاد کمبود آب در سطح روستا شده است. رفع این مشکل از اولویت دوم اهالی روستا بوده است.

جدول (2): ماتریس مقایسه زوجی مشکلات کلی روستای زیارت تمرخان

مشکل 10	مشکل 9	مشکل 8	مشکل 7	مشکل 6	مشکل 5	مشکل 4	مشکل 3	مشکل 2	مشکل 1	مشکلات
1	1	1	1	1	1	1	1	1		مشکل 1
2	2	2	2	2	2	2	2			مشکل 2
3	3	3	7	6	5	3				مشکل 3
4	4	4	7	6	4					مشکل 4
5	5	5	7	6						مشکل 5
6	6	6	6							مشکل 6
7	7	7								مشکل 7
8	8									مشکل 8
9										مشکل 9
										مشکل 10

جدول (3): ماتریس مقایسه زوجی مشکلات کشاورزی روستای زیارت تمرخان

مشکل 8	مشکل 7	مشکل 6	مشکل 5	مشکل 4	مشکل 3	مشکل 2	مشکل 1	مشکلات
1	1	1	1	1	1	1		مشکل 1
2	2	2	2	2	2			مشکل 2
8	7	6	5	3				مشکل 3
4	4	4	4					مشکل 4
5	7	6						مشکل 5
8	6							مشکل 6
8								مشکل 7
								مشکل 8

جدول (3): اولویت بندی مشکلات روستای زیارت تمرخان بر اساس ماتریس مقایسه زوجی

مشکلات کشاورزی			مشکلات کلی			مشکلات	اولویت
اولویت	امتیاز	مشکلات	اولویت	امتیاز	مشکلات		
1	7	قیمت پایین فروش	مشکل 1	8	فاضلاب	مشکل 1	
2	6	هزینه زیاد تولید	مشکل 2	7	کمبود آب آشامیدنی	مشکل 2	
3	4	جاده بین مزارع	مشکل 3	6	عدم آسفالت کوچه و راهها	مشکل 3	
3	4	دستمزد بالای ادوات	مشکل 4	5	فشار وامهای خانه سازی	مشکل 4	
4	2	نبود بذر مقاوم	مشکل 5	4	تخریب طرح هادی	مشکل 5	
5	1	نبود کارشناس خبره	مشکل 6	3	آتش سوزی	مشکل 6	
5	1	عدم کود و سم با کیفیت	مشکل 7	2	مشکل برق	مشکل 7	
5	1	عدم کانال کشی جوی آب	مشکل 8	1	عدم جایگاه برای فضولات حیوانات	مشکل 8	
				8	1	عدم فضای بازی	مشکل 9
				8	1	عدم زمین ورزشی	مشکل 10

شکل (1): مشارکت اهالی در ترسیم ماتریس ارزیابی مشکلات و درخت مشکلات

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بر اساس نتایج به دست آمده حاصل از روش ارزیابی مشارکتی روستایی، مشخص شد که روستاییان با مشکلات زیادی مواجه می‌باشند. مهم‌ترین مشکلات داخلی روستا عبارت بودند از: مشکل فاضلاب داخل روستا، نبود آب آشامیدنی کافی و عدم آسفالت کوچه و راه‌های دسترسی، همچنین در زمینه کشاورزی مهم‌ترین مشکلات عبارت بودند از: پایین بوده هزینه‌های فروش محصولات، بالابودن هزینه‌های تولید و جاده بین مزارع. نتایج تکنیک‌های اجرا شده در منطقه نشان داد که اهالی روستا از وضعیت مالی و اقتصادی خوبی برخوردار نیستند و دلایل متعددی داشته است. مانند ضعیف بودن منابع طبیعی از جمله دیم بودن اراضی کشاورزی، گرانی نهاده‌ها، علوفه و ... ضعیف بودن منابع فیزیکی و نیز مرزی بودن این منطقه باعث شده که این روستا کمتر مورد توجه قرار گیرد حال آن‌که با توجه به موقعیت طبیعی و پتانسیل استراتژی منطقه جهت رشد واردات و صادرات، مردم باید در شرایط اقتصادی و رفاهی بهتری قرار داشته باشند. مشاهده شد که در محدوده روستای مورد مطالعه، اراضی و منابع طبیعی خوب و قابل دسترسی وجود دارد و پتانسیل بهره‌برداری از این منابع نیز وجود داشت. در این باره اهالی به نوعی از بلوط که بهره‌برداری خاص و متفاوتی داشت، اشاره کردند. این نوع خاص از بلوط جای گسترش و رشد جهت رونق اقتصادی منطقه را دارد؛ همچنین به تعدادی از گیاهان دارویی اشاره کردند که بهره‌برداری از آن‌ها قابلیت دارویی و تجاری دارد؛ ولی مردم حق بهره‌برداری از آن‌ها نداشتند. در این زمینه نیاز می‌باشد که جهت بهره‌برداری از سرمایه‌های طبیعی منطقه مانند استفاده از مراتع و جنگل‌ها به شکل پایدار و اصولی، برنامه‌ریزی شود تا مردم از آن‌ها بهره‌مند گردند و می‌توانند با بهره‌برداری از آن به شکل صحیح در جهت رشد اقتصادی روستا گام بردارند.

در حقیقت مطالعه فوق فرصت مطلوبی برای بررسی روش‌های ارزیابی مشارکتی (PRA) و تعیین نیازهای آموزشی و مشکلاتی است که انسان را اصل و اساس توسعه دانسته و در اجرای کلیه فعالیت‌های پژوهشی و تحقیقاتی، ملاک اساسی را بر توجه به خصوصیات، ویژگی‌ها و وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم قرار می‌دهد و بایستی در نظر داشت که دولت طرح‌هایی را اجرا کند که با مشارکت مردم و برای روستاییان باشد تا بتوانیم از این راهکارها به توسعه‌ای پایدار برسیم. این تحقیق نشان داد که روش‌های (PRA) قابلیت آن را دارند که با سرعت زیاد و هزینه نسبتاً کم و در عین حال با دقت قابل توجه در زمینه شناسایی مشکلات روستاییان به کار روند. این در حالی است که دستیابی به این نتایج بدون استفاده از روش (PRA)، هزینه و زمان بسیار زیادتری را می‌طلبد.

منابع

1. تاج، ش. و نقی‌زاده، ن. (1388). بررسی مدیریت مشارکتی در برنامه‌ریزی توسعه جوامع روستایی و عشایری، با تکیه بر تجاربی از ایران. فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا. صفحات 15 تا 54.
2. پیرو، ط؛ مقیم، ح. و رحمانی، آ. (1386). بررسی عوامل اجتماعی و اقتصادی موثر بر میزان مشارکت روستائیان در طرح (PRA) آبخیزداری (استان فارس). چهارمین همایش ملی علوم و مهندسی آبخیزداری ایران مدیریت حوزه‌های آبخیز.
3. سعیدی، ع. (1387). دانشنامه‌ی مدیریت شهری و روستایی. شورای علمی سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
4. علی بیگی، ج. و خانی، ف. (1394). بررسی رابطه مشارکت مردمی و توسعه یافتگی روستایی (نمونه موردی: شهرستان‌های سیروان و چرداول). فرهنگ ایلام. دوره شانزدهم، شماره 48 و 49. صفحات 28 تا 44.
5. میرلطفی، م، ح. و محبی خیرآبادی، ز. (1391). بررسی نقش مدیریت روستایی در ارتقاء فرایند مشارکت. همایش ملی توسعه روستایی. رشت، دانشگاه گیلان، قابل دسترس در سایت [https:// www.civilica.com/paper-\(NCRURALDEV01-NCRURALDEV01-099.html](https://www.civilica.com/paper-(NCRURALDEV01-NCRURALDEV01-099.html)
6. فعلی، س؛ صدیقی، ح؛ پزشکی راد، غ. ر. و میرزایی، آ؛ (1389). چالش‌های جوامع روستایی ایران برای دستیابی به توسعه پایدار. فصلنامه روستا و توسعه، شماره 4، صفحات 97 تا 128.
7. گلیفاس، ف. (1392). کتاب برنامه‌ریزی و مشارکت روستایی با استفاده از روش‌های تسهیلگری (80 ابززار برای توسعه مشارکتی). مترجم: سید عارف موسوی. تهران؛ وزارت جهاد کشاورزی
8. نسیمی، ب. م. (1392). مسائل فرهنگی، تغییر بافت و مسکن روستایی. مجله جغرافیای من.

Application of participatory evaluation techniques in identifying and solving villagers' problems

(Case study: Ziarat Tamarkhan village of Salas Babajani city, Kermanshah province)

1. Ali Hasanzadeh, 2. Mohammadhossein Babaei, 3. Fereshteh Moradi* 4. Omid Rezaei

1. PhD in Climatology, General Department of Natural Resources and Watershed Management of Kermanshah Province
2. Ph. D. Student of Agricultural Extension and Education, Faculty of Agriculture, Razi University, Kermanshah, Iran.
3. Graduate Student, Agricultural Extension and Education, Faculty of Agriculture, Razi University
Morady13751996@gmail.com
4. Graduate Student, curriculum planning, Islamic Azad University, Sanandaj Branch

Abstract

This research was designed and conducted to investigate the application of rural participatory assessment techniques in empowering local people through partnerships and group actions in the village of Ziarat Tamarkhan. The present study is a qualitative research and the principles of qualitative methods have been used as a guide for data collection and analysis. The study sample consisted of the residents of Ziarat Tamarkhan village who were purposefully selected and field observations and in-depth interviews were used to collect data. The results showed that the villagers are not in a good financial and economic situation, facing with many problems. Poor physical resources as well as the border of this area has made this village less considered; However, this feature can be used to import and export in order to grow the region.

Keywords: Rural Participatory Assessment, Participation, Qualitative, Paired Matrix of Problems.